

de, yönetici elit kendi halkı nezdinde fiili meşruiyet arayışı içerisinde girer ve bu durum meydan okumalarla başa çıkmayı kolaylaştırır. Ama devlet içerde ve dışarıda yasal meşruiyetini bir kez kazandıktan sonra yönetici elit iç politika- dan ziyade üyesi haline geldiği uluslararası toplum nezdinde “yasal meşrui- yet” arayışına girerek dış politikaya ve uluslararası ilişkilere ağırlık vermeye başlar. Suudi Arabistan başta olmak üzere, Körfez ülkeleri de meşruiyetin bu iki türünden birini sağlama çabası içerisinde sarkacın bazen yasal bazen fiili meşruiyet tarafına sarkan, bazen de bu ikisi arasında denge sağlamaya çalışan politikalar izlemişlerdir.

Bu bölümde Körfez ülkelerinin ülkesel ve alt bölgesel düzeydeki ilişki- lerinin petrol gelirleri gibi maddi, kabilecilik ve din gibi kültürel ve düşünsel öğelerin etkisi sonucunda, küresel ve bölgesel düzeydeki yapılarla etkileşim içinde ne yönde evrildiğini ortaya koymaya çalışacağız.

I. PETROL GELİRLERİNİN EKONOMİ VE SİYASET ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

Körfez ülkeleri petrol gelirlerine sahip olana dek, Arap yarımadasındaki ekonomik faaliyetler hac gelirleri, tarım, hayvancılık, yarımada içerisinde ker- van ticareti ve sahilde inci avcılığı ile sınırlıydı. 1930’lu yıllardaki ekonomik bunalım nedeniyle hac ve inci gelirlerinde büyük düşüş görülmüştür. Japonya’da başlayan suni inci üretimi, inci üretiminden ve ticaretinden elde edilen gelirlerin iyice düşmesine neden olmuştur. Petrol gelirlerinin kayda değer bir düzeye erişmesinden önce Körfez ülkelerinin gelirleri Suudi Arabistan’da hac ziyaretlerinden alınan vergilerden, sahildeki emirliklerde ise inci ticaretinden ve son derece düşük düzeyde bulunan gümrük gelirlerinden oluşmaktaydı.

Bölgenin ekonomik bakımdan bu denli zayıf olması, İngiltere’nin bölgeye nüfuzunu kolaylaştıran etkenlerden biri olmuştur. Dolayısıyla, Körfez ülkeleri petrol gelirlerine kavuşana dek, bölgede stratejik çıkarları bulunan İngiltere ve ABD’den gelecek olan dış yardımlara muhtaç durumda kalmışlardır.^{291*} Bu durumun Körfez ülkelerinin uluslararası ilişkilerini daha sonraki dönemlerde derinden etkilediğini tahmin etmek güç değildir.

Petrol gelirlerinin, özellikle 1973 petrol şokundan sonra katlanarak art-

291 * Küresel ekonomik krizin derinden hissedilmeye başladığı 1930 yılında Suudi Arabistan kralı İbn Suud danışmanı John Bridger Philby’ye “Oh, Philby! Biri çıkıp bana bir milyon pound teklif etse ona istediği bütün imtiyazları verirdim” demiştir. Bk., Yergin, **Petrol ...**, s. 329.

ması Körfez ülkelerinin ekonomik, sosyal ve siyasi yapılarında önemli değişiklikler meydana getirmiştir. Bu sav, Yusuf Ahmet'in de belirttiği gibi, 1973 öncesi dönemde petrol gelirlerinin Arap siyaseti üzerinde hiç etkili olmadığı anlamına gelmez. Nitekim Suudi Arabistan 1960'lı yıllarda Mısır rejiminden gelen Arap milliyetçiliği ideolojisine dayalı meydan okumaya petrol gelirleri sayesinde karşı durabilmiştir.²⁹²

Körfez ülkelerinin dış finansal yardım ihtiyacından kurtulmaları ancak petrol imtiyazlarından ve daha sonra petrol satışlarından elde edilen gelirler sayesinde mümkün olmuştur. 1950'li yıllara gelindiğinde, Körfez ülkelerinin ekonomilerindeki temel öge petrol haline gelmiştir. 1970'li yıllarda ise petrol fiyatlarının dörde katlanmasıyla birlikte, petrol gelirleri daha önce benzeri görülmemiş bir sermaye birikimini birlikte getirmiştir. 1970'de 1,80 dolar olan petrol fiyatları 1971'de 2,18 dolara, 1973 ortalarında 2,90 dolara, 16 Ekim 1973'te 5,11 dolara 1974 Ocak ayında ise 15 doların üstüne çıkmıştır.

Petrol fiyatlarının artması ithal yolla petrol elde eden ülkelere büyük miktarlarda petrol ihraç eden ülkelere nakit döviz akışını arttırmıştır. Ortadoğu üreticilerin petrol gelirleri 1972'de 15 milyar dolar civarında gerçekleşirken, bu miktar 1973'te 26 milyar dolara yükselmiştir. 1974 yılında ise, Ortadoğulu üreticiler 70 milyar doların (2004 değeriyle yaklaşık 350 milyar dolar) üstünde bir petrol geliri elde etmişlerdir. OPEC üyeleri bir bütün olarak 1974 yılında petrol satışından kaynaklanan yaklaşık 55 milyar dolarlık bir dış ticaret fazlası vermişlerdir.

Suudi Arabistan'ın 1959 yılında yıllık 655 milyon dolar olan petrol geliri 1959–1970 yılları arasında yıllık ortalama 1,2 milyar dolara, 1973 yılında 4,34 milyar dolara, 1974 yılında 22,5 milyar dolara, 1981 yılında ise 108 milyar dolara yükselmiştir.²⁹³ 1982'de ise Suudi petrol gelirleri 76 milyar dolara dolar olarak gerçekleşmiştir.²⁹⁴

1973 petrol şokunun ardından Suudi Arabistan, Kuveyt, BAE, İran, Irak, Libya, Nijerya ve Venezüella gibi OPEC ülkelerinin ihracat gelirlerinin %90'ı petrole bağlı hale gelmiştir.^{295*} 1973 petrol şokundan sonra petrol fiyatlarının

292 Ahmet, s. 17.

293 Commins, s. 158.

294 Michael Tanzer and Stephen Zorn, "OPEC's Decade: Has it Made A Difference?", **MERIP Reports: The Middle East after OPEC**, No. 120, (Jan., 1984), s. 8.

295 * 1979-1983 arası dönemde petrol fiyatlarının yeterli derecede yüksek olduğunu düşünen bu ülkeler kalkınma ile ilgili geniş çaplı yatırım programları uygulamaya başladılar. 1983

dört kat artması ile birlikte, petrol Körfez ülkelerinde hayatın her alanını kontrol eden önemli bir faktör olmuştur. Bir örnek olarak, bu dönemde ABD’de hükümet harcamaları gayrisafi milli hâsılının %20’si kadarken, aynı dönemde Körfez ülkelerinde hükümet harcamaları gayrisafi milli hâsılının %70’ine kadar yükseldiği görülmüştür.²⁹⁶ Petrol işletmeciliğinden havacılık şirketlerine, hatta her türlü sanayi faaliyetine varıncaya dek pek çok alanda kurulmuş önemli şirketler ya %100, ya da çoğunluk hissesi olarak devletin elinde bulunmuştur.

Petrolün işletilmesi ve yaygın bir ürün olarak kullanımı 19. yüzyıla kadar geri gitse de, petrolden elde edilen gelirlerin üretici ülkelerin bütçe giderlerini aşmaya ve sermaye birikimi oluşturmaya başlaması oldukça yenidir. 1973 petrol şokunun ardından Körfez ülkelerinin petrol gelirlerinde görülen önemli artışla birlikte bu ülkeler hızla mevcut borçlarını ödemeye ve kalkınma planlarına kaynak aktarmaya başlamışlardır. Ne var ki, petrolden elde edilen gelirlerin ayrı bir birikime dönüşümü için 1979’da yaşanan ikinci petrol şokunu beklemek gerekmiştir.

Körfez ülkelerinin, ama özellikle Suudi Arabistan’ın, nüfuslarının görece kalabalık olması ve 1970’li yıllar itibariyle kalkınma programı uygulamakta olan az gelişmiş ülkeler konumunda bulunmaları gibi nedenlerden dolayı elde edilen petrol gelirleri ülke içindeki mali kalemler tarafından emilmiştir. 1979 şokundan sonra ise petrolden elde edilen gelirler artık bu ülkelerin kendi iç bütçelerine fazla gelmeye başladığından, bu yeni gelir kaynağının verimli araçlara yatırılması ve gelecek kuşaklara bu şekilde devredilmesi gündeme gelmiştir.

1979’daki ikinci petrol şokunun ardından Körfez ülkelerinin, ama özellikle Suudi Arabistan, Kuveyt ve BAE’nin sermaye akışını hazmetme kapasiteleri üst sınıra ulaşmıştır. Söz konusu ülkeler 1973’ten itibaren petrol sektöründe ve petrol dışı sektörlerde başlattıkları geniş çaplı yatırım programlarını bu dönemde tamamlamış durumdaydılar. Dolayısıyla, akmakta olan sermayeyi dışarıya yönlendirmeye başlamışlardır. Biriken petrol sermayesi Avrupa ve kimi Uzakdoğu ülkelerinin petrol alanındaki ve diğer alanlardaki yatırımlara ortaklık amacıyla, ama özellikle de finans sektörüne yatırım amacıyla Batı’ya dönme başlamıştır.

yılında petrol fiyatları düşmeye başlayınca, bu yatırım programları sona erdiği gibi, petrol gelirlerine güvenerek kalkınma amacıyla borca giren ülkeler büyük güçlüklerle karşılaştılar. Petrol ihraç eden ülkelerin pek çoğu için, 1979 -83 arası dönemin bolluğu 1986 yılına gelindiğinde ekonomik çöküntüye dönüşmüştü. Bk. Clark, s. 349.

Suudi Arabistan, BAE, Bahreyn ve Katar bu alanda ön plana çıkan ülkeler idiye de, yurt dışındaki yatırımlar konusuna en fazla ağırlık veren ve bu konuda dengeli adımlar atmaya çalışan ülke Kuveyt olmuştur. Kuveyt Avrupa ve ABD'nin finansal pazarlarında güçlü alımlar yaptığı gibi petrol ile ilgili ve petrol dışı sektörlerdeki şirketlerin hisselerini de satın almaya başlamıştır.

Yurt içindeki petrol dışı sektörler yatırım yapma konusunda fazla istekli olmayan Kuveyt kendi petrolünü işleme ve pazarlama üzerine yoğunlaşarak Suudi Arabistan ve diğer Körfez ülkelerinden daha dengeli bir ekonomi kurmayı başarmıştır. Ne var ki, sahip olduğu güçlü ekonomi Kuveyt'i güçlü komşuları İran ve Irak karşısında daha güvenli bir ülke haline getirmemiş, dahası, düşen fiyatlar Kuveyt ekonomisini ve yatırım planlarını zaafa uğratmıştır.

Öte yandan, Körfez İşbirliği Konseyi gibi güvenlik ve ekonomi temelli bölgesel bir örgütün kurulabilmesi sadece petrol gelirleri sayesinde mümkün olabilmıştır. Körfez ülkelerinin kendi doğal kaynaklarından elde ettikleri gelirler sayesinde dış yardıma muhtaçlıktan kurtulmaları ve iç ve dış yatırımlar için gerekli olan kaynağa hem de fazlasıyla kavuşmuş olmaları elbette ki olumlu bir gelişme olarak değerlendirilebilir. Ama petrol gelirlerinin Körfez ülkeleri üzerinde olumsuz sayılabilecek sosyal, siyasi ve ekonomik etkileri de olmuştur.

Petrol gelirlerinin artmasının Körfez ülkeleri için olumlu sayılabilecek en önemli etkisi bu ülkelerin dış yardım ihtiyacından kurtulmalarıdır. Petrol gelirlerinden önce Körfez ülkelerinde devlet aygıtlarının giderleri vergilerden ziyade dış yardımlardan karşılanmaktaydı. Bazı durumlarda vergilendirme şöyle dursun, kabilelerin devlete olan bağlılıklarını korumak için hazinelerden kaynak aktarımı bile yapılabilmekteydi. Dış yardımlar ise sadece bu yardımı sağlayan ülkelerin çıkarları doğrultusunda ve bu çıkarların gerektirdiği ölçüde tahsis edilmekteydi. Körfez ülkelerinin petrol gelirlerine sahip olmaları ile birlikte elde edilen gelirler dış yardımları ikame etmeye başlamıştır. Bir adım ileri geçip içerde ve dışarıda yatırımların artırılabilmesi için ise 1973 petrol patlamasını beklemek gerekmiştir.

Petrol gelirlerinin artması sonucu Körfez ülkelerinde eğitimden sağlığa hayat standartlarında başka türlü erişilmesi imkânsız bir yükselme sağlanmıştır.²⁹⁷ Petrol gelirleri sayesinde Körfez ülkeleri vatandaşları teknolojik ürünlerle ve sosyal tesislerle tanışmışlardır. 1980'de Körfez ülkelerinde yapılan satın almaların % 80'den fazlası hizmet ve teknoloji alımına yöneliktir.²⁹⁸ Petrolün

297 Daniel Heradstveit ve Helge Hveem, *Oil in the Gulf: Obstacles to Democracy and Development*, Burlington: Ashgate Publishing Company, 2004, s. 41.

298 Ahmet, age ve yer.

stratejik değerinin artması yanında fiyatların yükselmesi ve Körfez ülkelerinin dışarıda yatırım yapma gücüne erişmeleri bu ülkelerin uluslararası alanda güçlerinin ve saygınlıklarının artmasını sağlamıştır.

Petrol gelirleri sadece Körfez ülkelerinde değil tüm Arap dünyasında kültürel hareketliliğin artmasına neden olmuştur. Nitekim 1960'lı yıllarda Körfez ülkelerinde bir tek bile üniversite bulunmazken 1980'li yılların başında bu sayı on dörde ulaşmıştır. Petrol gelirleri dışında eğitimin gelişmesi ve kültürel faaliyetlerin yoğunlaşması noktasında Körfez ülkeleri başka hiçbir dayanağa sahip değillerdi. Petrol gelirlerinin artmasından sonra Körfez ülkelerinde bir takım sosyal ve siyasi guruplar ortaya çıkmış ve demokratik haklar talep etmeye başlamışlardır.²⁹⁹

Petrol gelirlerinin bir diğer etkisi de, özellikle Suudi Arabistan, Kuveyt ve Umman'da kentleşmenin hızlanması (bk. Tablo 10), daha önce kırsalda hayvancılık ve çöl ticareti ile meşgul olan kesimlerin endüstriyel alana ve daha büyük oranlarda hizmet sektörüne kayması ve kadın istihdamında görece bir artış sağlanmasıdır (bk. tablo 11, 12, ve 13). Eğitim, devlet istihdamı ve ekonomik faaliyetler kentlerde yoğunlaştığı için, kabile üyesi bireyler çölü terk edip kentlere yerleşmeye başlamışlardır. Daha önce kabileler tarafından sağlanan fizikî ve ekonomik güvenliğin artık devlet tarafından sağlanıyor olması da, kabile bağlarını zayıflatan bir öge olmuştur. Örneğin, Suudi Arabistan'da 1950 yılında %40 olan bedevi oranı, 1970 yılında %10'a düşmüştür.³⁰⁰ 1970'lerdeki petrol patlaması bu oranı çok daha aşağılara düşürmüştür.

Tablo 10: Körfez Ülkelerinde Kırsal Nüfus Oranları (%)

Country	1970	1975	1980	1990	2008
Bahrain	16,20	15,00	13,90	11,90	11,48
Kuwait	14,30	10,60	5,20	2,00	1,64
Umman	70,30	61,80	52,40	33,90	28,38
Qatar	11,60	11,10	10,60	7,80	4,36
Saudi Arabia	51,30	41,70	34,10	23,40	17,58
UAE	22,30	20,40	19,30	20,90	22,12

Kaynak: SESRIC, “Statistics & Databases” <http://fwww.sesrtic.org/ba-seind-step5.php>, (08.08.2010).

Sonuç olarak, herhangi bir kabileden gelecek silahlı ayaklanma olasılığı, büyük ölçüde petrol sermayesi sayesinde, ortadan kalkmıştır. Göz ardı edilebi-

299 Ahmet, age., s. 36.

300 Dale F. Eickelman, **The Middle East: An Anthropological Approach**, Englewoods Cliffs, N.J.: Prentice Hall, 1989, s. 78.

lecek kadar az bir petrol gelirine ancak 1980'li yıllarda kavuşan diğer bir Körfez ülkesi Yemen ile karşılaştırıldığında petrol gelirlerinin kabileleri yönlendirme ve yönetme konusunda ne denli etkili olduğu daha iyi anlaşılmaktadır.

Tablo 11: Körfez Ülkelerinde Sanayi Sektörü İstihdamının Genel İstihdam Oranı (%). Boş bırakılan karelerle ilgili verilere ulaşılamamıştır.

Country	1981	1982	1999	2000	2001	2003	2005	2006
Bahrain	34,70	34,20			28,00			
Kuwait						18,30		
Umman				11,20				
Qatar					38,20			41,60
S Arabia			21,00	19,90	21,00			20,30
UAE				33,40			39,80	

Tablo 12: Körfez Ülkelerinde Hizmet Sektörü İstihdamının Genel İstihdam Oranı (%). Boş bırakılan karelerle ilgili verilere ulaşılamamıştır.

Country	1981	1991	1993	1995	1997	1999	2000	2001	2003	2005	2006
Bahrain	61,10	68,60						67,80			
Kuwait				73,90					81,70		
Umman			81,60				82,10				
Qatar					62,90			58,80			55,20
S Arabia						72,60	73,90	72,70			75,70
UAE				58,20			58,60			54,40	

Tablo 13: Pakistan, Nijerya ve Türkiye ile Birlikte, Körfez Ülkelerinde Kadın İstihdamının Genel İstihdam Oranı (%).

Country	1980	1990	2000	2007
Bahrain	17,50	28,30	34,00	33,60
Kuwait	20,50	33,80	42,80	43,10
Nigeria	38,30	37,30	37,00	38,70
Umman	19,70	19,70	23,60	25,80
Pakistan	8,50	11,20	16,10	20,80
Qatar	21,10	29,80	35,20	41,40
S. Arabia	10,40	14,70	16,60	19,10
Turkey	28,70	34,40	26,60	24,40
UAE	15,90	25,10	34,60	40,00

Tablolar için kaynak: SESRIC, "Statistics & Databases", <http://fwww.sesrtic.org/baseind-step5.php>, (08.08.2010).

Petrol gelirlerinin Körfez ülkeleri üzerindeki en önemli etkilerinden biri de bu ülkelerde kurumsallaşmanın ivme kazanmasıdır. Körfez ülkelerinde devlet inşası projeleri birkaç aşamadan geçmiştir. İlk aşamada çok sayıdaki bedevi şeyhliği devlet ile bütünleştirilmiş, ikinci aşamada ise yeni ülkelerin hedeflerini ve programlarını hayata geçirecek olan sistemler ve kurumlar geliştirilmiştir.

Suudi Arabistan'da kurumsallaşmanın başlamasında en büyük pay kurucu Kral Abdülaziz'e aittir. Ülke topraklarının çok geniş olması, iletişim güçlükleri, merkezi otoritenin güvenlik sorunlarıyla meşgul olması gibi sorunlar kurumsallaşmanın ve bürokrasinin gelişmesinin önünde engel teşkil etmekteydi. Buna rağmen coğrafi birliğin sağlanması, düzenin kurulması, yönetim birimlerinin oluşturulması vb. hususlar Kral Abdülaziz döneminde gerçekleştirilmiştir.³⁰¹ Suudi Arabistan Krallığı'nın kuruluşu sırasında Hicaz bölgesinde yönetim ve bürokrasi diğer bölgelere göre daha gelişmiş durumdaydı. Çünkü hac olayının gerçekleştiği Mekke ve Medine bu bölgede yer almaktaydı.³⁰²

Üstelik bölgenin daha önce Osmanlı kontrolünde olması da bürokrasinin burada daha ileri düzeyde olmasını sağlamıştı. Dolayısıyla Suudi Arabistan'ın diğer bölgelerinin kurumsallaşmasında Hicaz bölgesinin sahip olduğu mevcut deneyimin büyük etkisi vardı.³⁰³ Yine de, Faysal'ın iktidara gelişine kadar kurumsallaşma ve bürokrasiye geçiş yönündeki çabalarda kayda değer bir ilerleme sağlanamamıştı. Başbakan ve daha sonra kral olan Faysal'dan önce petrol gelirlerinin %60'dan fazlası kabile liderlerine ve üyelerine bahşiş olarak dağıtılıyordu.^{304*}

301 Clive Leatherdale, **Britain and Saudi Arabia**, 1925-1939: the Imperial Oasis, London: Routledge, 1983, s.174.

302 Daryl Champion, **The Paradoxical Kingdom: Saudi Arabia and the Momentum of Reform**, New York: Columbia University Press, 2003, s. 91.

303 İbrahim Al Awaji, "Bureaucracy and Development in Saudi Arabia: the Case of Local Administration", Joseph G. Jabbara (Ed.), **Bureaucracy and Development in the Arab World** içinde (49-61), Leiden: E.J. Brill, 1989.

304 * Bu tür davranışlarda Osmanlı döneminden kalma Surre geleneğinin de büyük etkisi olduğu ileri sürülebilir. Arabistan Yarımadası'nın önemli bir bölümünde Surre'den bu yana devlet adamları tarafından dağıtılanlar ya da Irak içlerine yaptıkları akınlardan elde ettikleri ganimetler ile geçinmeye alışmış bir bedevi toplum anlayışı hâkimdi. Öyle ki, dağıtılan paraların Osmanlı ya da İngiliz altını olması bile son derece önemliydi. Lippman tarafından verilen bilgilere göre, 1952 yılına gelindiğinde kabile liderleri hala riyalı ulusal para birimi olarak kabul etmemekte direniyorlardı. İslami yasalar da izin vermediği için 1964 yılına kadar kâğıt para basılamamıştır. Bk.: Lippman, ss. 97-110.

Kral Faysal'ın 1958 yılında kendini zorla başbakan olarak atmasına kadar Kral Suud'un başyardımcılarından biri konumunda bulunan Abdullah Süleyman maliye, sağlık, ulaştırma, eğitim, içişleri ve diyanetten sorumlu kişiydi ve bu saydığımız makamlar için ayrıca birer bakan atanmamıştı. Nominal bir bütçe yoktu, altın fiyatlarının dalgalandığı, riyalin fiyatlarının hızla değer kaybettiği, bütçenin Kral tarafından keyfi biçimde dağıtıldığı bir ortamda bütçe yapmanın da bir anlamı yoktu.

Petrol gelirleri başından beri kraliyet ailesi ve kabile liderleri ya da üyeleri için harcanan bir meta idi. Kral faysal ile birlikte modern bürokrasi gelişmeye başlamış³⁰⁵ ve bu çalışmaların sonuç vermeye başladığı 1970'li yıllarda ise petrol patlaması yaşanmıştır. Kurumsallaşma ve bürokratikleşme için gerekli olan kaynak sıkıntısı petrol gelirleri sayesinde aşılmış ve bu alandaki çalışmalar daha önceki dönemlerle karşılaştırılmayacak kadar ivme kazanmıştır. Örneğin, 1970'li yıllardan itibaren Suudi Merkez Bankası SAMA (Saudi Arabian Monetary Agency) hızlı işleyişi, şeffaflığı vb nitelikleriyle İsviçre bankaları ile ortaklık kurmuş ve bölgenin en saygın merkez bankalarından biri haline gelmiştir.³⁰⁶

Körfez ülkeleri artan petrol gelirlerinin önemli bir bölümünü ülke içerisindeki yatırımlara ayırmışlardır. Bununla ekonomilerini çeşitlendirmeyi ve ülkelerinin izole bölümlerini merkezi ekonomi ile bütünleştirmeyi amaçlamışlardır. Zaman içerisinde Körfez ülkeleri ekonomilerinin, düşen petrol fiyatları na karşı dayanıksız olduğu ortaya çıkmıştır.

1982 yılından itibaren bu ülkeler büyük bütçe açıkları vermeye başlamışlardır.³⁰⁷ 1985 yılına gelindiğinde iç harcamalarında ve dış alımlarda önemli kısıntılara gitmişlerdir. Bunu sosyal harcamaların düşürülmesi, devlet memuru ve yabancı işçi sayısının azaltılması, alt yapı ve petrol dışı sektörlerdeki yatırımların durması izlemiştir.³⁰⁸

305 Kral Faysal modern Suudi bürokrasisinin kurucusu sayılmaktadır. Bk.: Abdulrahman M. Al Sadhan, "The Modernisation of the Saudi Bureaucracy", Willard A. Beling (Ed.), **King Faisal and Modernization of Saudi Arabia** içinde (75-89), Colorado: Westview Press, 1980.

306 Lippman, ss. 97—110.

307 Heradstveit ve Hveem, s. 44.

308 Heradstveit ve Hveem, s. 25.

Tablo 14: Körfez Ülkelerinde Kişi Başına Düşen Gayri Safi Milli Gelir (cari ABD doları)

Country	1970	1973	1974	1978	1979	1980	1981
Bahrain	1902,57	3280,52	4289,79	7653,19	8700,49	10738,68	12007,05
Kuwait	3446,10	4756,41	12718,41	14793,68	21451,84	24392,01	22816,94
Umman	318,60	406,26	1541,26	2534,28	3315,65	5115,30	5918,98
Qatar	4616,20	8851,74	11902,63	18177,64	24306,09	36480,51	36616,91
Saudi Arabia	788,07	1580,86	6011,46	9165,68	12200,36	16751,12	18020,62
UAE	2580,02	6083,05	16228,05	17809,98	21582,63	28636,85	28961,42
	1982	1985	1986	1990	1991	2001	2007
Bahrain	11982,41	10270,47	8083,48	8508,66	8498,90	11504,75	24983,97
Kuwait	18291,90	15148,62	13938,79	12171,61	7852,56	17013,97	43063,34
Umman	5978,26	6641,33	5146,51	6209,14	5818,84	7850,83	14768,02
Qatar	29413,65	18638,52	14712,51	16219,46	14710,31	25929,77	72795,42
Saudi Arabia	14645,21	8367,44	6766,15	7281,23	7758,13	8652,09	15338,56
UAE	25305,10	19278,84	14663,28	17902,96	17078,64	20646,32	41030,78

Kaynak: SESRIC, “*Statistics & Databases*”, <http://fwww.sesrtic.org/ba-seind-step5.php>, (07.08.2010).

Petrol gelirleri Körfez ülkelerinin merkez/batılı ülkelere bağımlılığını azaltacak yerde artırmıştır. İlk bakışta, petrol gelirleri ekonomik bağımlılığı azaltmak ve Araplar arasında ekonomik kalkınma sağlamak için önemli bir fırsat sunmaktaydı.³⁰⁹ Bölge ülkelerinin ekonomik bakımdan birbirlerini tammamlamalarını sağlamak üzere yapılan bölgesel planlamalar başarılı olamamış, Körfez ülkelerinde petrokimya alanında yapılan yatırımlar ise bir Körfez ülkesinin diğer bir Körfez ülkesinde daha önce kurulan tesisleri kopyalamasından öteye geçememiştir.³¹⁰

309 Ahmet, s. 56.

310 Yusuf Sayigh, ‘Arab Economic Integration: the Poor Harvest of the 1980’s’, Michael Hudson (Ed.), *Middle East Dilemmas* içinde (233-58), London: I.B. Taurus, 1999, s. 251.

Tablo 15: Körfez Ülkelerinin GSYİH'ları (1990 yılı ABD doları üzerine sabit)

Country	1970	1973	1978	1980	1981
Bahrain	2090798419	2688169395	4071363037	4321306624	4034035739
Kuwait	30209105416	31390894682	26366759485	24202186917	19621988103
Umman	1891939100	1795562892	4753128546	5256601765	6171880355
Qatar	3473306944	4701981147	5766398579	6006175703	6437866676
S Arabia	42030070117	72548776984	107612000000	124615000000	130592000000
UAE	1713939411	4107592608	20869762443	32949840704	33886139019
	1982	1985	1990	2001	2007
Bahrain	3731236699	3564010404	4293236495	6973502253	10184609510
Kuwait	17316580544	18832087505	18470818672	29726923544	48183301559
Umman	6886830145	10143715401	11685305592	19719216503	26172699428
Qatar	6208230631	6220936539	7360439560	14959658564	26797407305
Saudi Arabia	116975000000	98522939206	116622000000	153314000000	196287000000
UAE	31090444050	30066845892	33780441297	56252989418	90306471251

Kaynak: SESRIC, “*Statistics & Databases*”, www.sesrtic.org%2Fdata-bases-index.php (07.08.2010).

Petropolitik adı verilen bazı teoriler temel gelir kaynağı ve ihracat kalemi olarak petrole bağımlı olan ülkelerin ekonomik performanslarının her geçen gün daha kötüye gittiğini ileri sürmektedir.³¹¹ Buna göre, söz konusu ülkeler elde ettikleri gelirlerden beklenen ekonomik gelişmeyi gösterememekte, hatta bazı ülkelerde petrol gelirlerinin artması ile birlikte yoksulluk ve işsizlik daha da artmaktadır. Bunun başlıca nedeni siyasi kurumlarla ekonomik güçler arasındaki ilişkilidir. Uyumlu ve güçlü siyasi kurumları bulunmayan ülkelerde petrolün bulunması ve temel gelir kaynağı haline gelmesi, bu ülkelerde yaşayan nüfusun ekonomik ve sosyal durumlarının kötüleşmesine yol açmaktadır. Başlangıçta, petrol endüstrisinin petrol arama, işletme ve pazarlama izni alma gereği duyması, zayıf merkezi hükümetin güçlenmesini sağlamaktadır. Hükü-

311 “What is Petropolitics.” **Oil Change: Petropolitics Briefing Book 2004** (Washington, DC’de, 6-8 Ocak 2004 tarihleri arasında Foreign Policy in Focus dergisi ve Sustainable Energy and Economy Network tarafından ortaklaşa düzenlenen bir kongrede sunulmak üzere hazırlanan rapordan), s. 1. <http://www.finebergresearch.com/archives/arcpetropolitics.html#3>, (11 Ocak, 2009).

metler petrol gelirlerine bağımlı hale geldikçe kayırmacılık artmakta, hanedanlığa ya da hükümete yakın olan çevrelere kaynak aktarımının sürebilmesi için petrol gelirlerine duyulan ihtiyaç daha da artmaktadır.

Bazı Arap yorumculara göre, petrol zenginliği Körfez ülkelerindeki halkları çalışmaya değil atalete itmiştir. Yusuf Ahmet, ekonominin üretime değil petrol gelirlerine dayalı olmasının ve dışarıdan gelen işgücüne ağırlık verilmesinin Körfez ülkelerinin üretim güçlerinin sönükleşmesine neden olduğunu, vatandaşların mal biriktirme ve tüketim derdine düştüğünü ve siyasi bilinç noktasında duyarsız hale geldiklerini ileri sürmektedir. Petrol gelirleri toplumdaki mevcut bir takım olumsuzlukları daha da derinleştirmiştir. Örneğin Kuveyt'te 1981 seçimlerinde ortaya çıkan ilan edilmemiş örgütlü bir gurubun mevcut yönetimle ilgili bir takım çıkarları olduğu tespit edilmiştir.³¹²

1970'li yıllarda petrol ülkelerine dönük sermaye akışı, gelişmekte olan bazı ülkelerin gelişmiş ülkeleri yakalayabileceği yönündeki umutları artırmıştı. Ama petrol gelirlerinin daha ziyade inşaat ve hizmet sektörlerine aktarılması; yerel para birimlerinin değer kazanması sonucu petrol dışındaki ürünlerin ihracatının azalması ve ucuz ithal malların iç piyasaları kaplaması gibi nedenlerden dolayı fiyatların düştüğü 1985 yılından önce bile üretimde yaşanan güçlükler, sermaye kaçıışı, iki haneli enflasyon ve aşırı değerlenmiş para birimleri gibi sorunlar yüzünden bu umutlar sönmeye başlamıştır.³¹³ Körfez ülkelerinin yerel yatırımlar ve vergi gelirleri yerine petrol gelirlerine bağımlı olması petrol fiyatlarında görülen aşırı dalgalanmalar karşısında onları daha kırılgan hale getirmişti. 1980'li yıllarda sanayi ürünleri fiyatlarının gittikçe artmasına rağmen petrol fiyatları düşmüştü. Dahası, 1972–1981 yılları arasında Körfez ülkelerinde toplanan 355 milyar dolarlık gelir 1972 ithalat fiyatları endeksine göre değerlendirildiğinde sadece 160 milyar dolara tekabül edebilmekteydi.³¹⁴

Petrol sektöründeki yatırımlar sadece uluslararası büyük oyuncular tarafından gerçekleştirilebildiği için yönetimler ile bu şirketler arasındaki ilişkiler ağı, üretici ülkelerin aleyhine gelişmektedir. Aynı zamanda küçük sanayi ve tarım işletmeleri ihmal edilmekte, bu da petrol ülkelerinin insan kaynakları-

312 Ahmet, s. 38.

313 Michel Chatelus, 'From the Mirage of Rent to the Burden of Debt: Adjustment and Insecurity in Arab Economies', B. Korany vd. (Ed.), **The Many Faces of National Security in the Middle East** içinde (145-167), New York, Macmillan, 1993, ss. 152-4.

314 Alnasrawi, **Arab Nationalism ...**, ss. 164-166.

nın atıl kalmasına ya da verimli istihdam edilememesine neden olmaktadır.³¹⁵ Nitekim Ortadoğu'da İsrail ve Türkiye dışındaki ülkelerde petrol rezervlerinin sağladığı büyük avantajlara rağmen, *sanayileşmekte olan ülke (newly industrialized country, NIC)* statüsüne sahip bir tek ülkenin bile bulunmaması³¹⁶ bu yöndeki iddiaları desteklemektedir. Petrol endüstrisinde bile, gerekli araç gereç yabancı danışmanlar ve işadamları tarafından toptan ithal edilmekte ve petrol üreten ülkelere tam anlamıyla bir teknoloji transferi gerçekleşmemektedir.³¹⁷ Bazı teorisyenler ise petrol ile ilgili bu durumu tüm doğal kaynaklara genellemekte ve doğal kaynak bolluğunun ekonomik gerilemeye neden olduğunu ileri sürmektedirler.³¹⁸

Petrolün keşfedildiği ülkelerde petrol sektörü dışındaki sektörlerin zarar görmesine ya da çökmesine Hollanda Hastalığı (Dutch Disease) adı verilmektedir.^{319*} Körfez ülkelerinde batılı ülkelerdeki anlamıyla bir Hollanda hastalığından söz etmek mümkün değildir. Çünkü bu ekonomik hastalık türü endüstriyel alanda ilerlemiş batılı ülkelerin endüstri alanındaki faaliyetlerinin büyük yara alması, yani üretimin azalması ya da durması ile sonuçlanmaktaydı. Körfez ülkeleri ise henüz sanayileşmemiş olduklarından Batı'daki anlamıyla böyle bir hastalıktan zarar görme olasılıkları bulunmamaktaydı. Tam tersine, Körfez ülkeleri petrol sermayesi sayesinde çok sınırlı da olsa bazı sanayi alanlarında petrol gelirine sahip olmayan pek çok Ortadoğu ülkesinden daha fazla yatırım yapma imkânı bulmuşlardır. Aslında sanayileşme sorunu sadece sermaye ile çözülebilecek bir sorun olmayıp, kültürel yaklaşımdan yetişmiş insan gücüne varıncaya dek pek çok başka faktörün de ortaya çıkmasına, yani çok uzun zamana ve nesiller boyu sürecek bir bilgi ve beceri birikimine bağlıdır. Dolayısıyla, Petrol gelirlerinin artmasının Körfez ülkelerinin sanayileşmesini engellediği yönündeki iddialar gerçeği yansıtmamaktadır.

315 Terry Lynn Karl, **The Paradox of Plenty: Oil Booms and Petro-States**, Berkeley: University of California Press, 1997, ss. 3-7, 15-19 ve 275.

316 Hinnebusch, s. 46.

317 Sayigh, 'Arab Economic ...', s. 1999.

318 Jeffrey D. Sachs ve Andrew M. Warner, "Natural Resource Abundance and Economic Growth", CID (Center for International Development at Harvard University) web sayfası, 1997, http://www.cid.harvard.edu/ciddata/warner_files/natresf5.pdf, (20 Mart 2010).

319 * Ani zenginleşme kaynağına kavuşan bir ekonomide mevcut üretim faktörlerinin diğer üretim alanlarından çekilip yeni kaynağa yönelmesi sonucunda toplam üretimin azalmasına Hollanda Hastalığı adı verilmektedir. İlk olarak 1960'lı yıllarda Hollanda'da doğalgaz bulunması sonucunda gözlemlendiği için Hollanda Hastalığı adını almıştır. Bk. Investor Words, "Dutch Disease", http://www.investorwords.com/1604/dutch_disease.html, (11 Ocak 2009).

BAE başta olmak üzere Körfez ülkeleri 1960'lı yıllardan itibaren sanayileşme yönünde önemli adımlar atmışlardır. O kadar ki, BAE ekonomisinde petrol dışı sektörlerin payı 1975 yılında %32,48 iken, 1995 yılına gelindiğinde bu oran %77,64'e yükselmiştir.³²⁰ BAE kadar olmasa da, diğer Körfez ülkelerinde de sanayileşme yönünde önemli adımlar atılmıştır. Dolayısıyla, petrol gelirlerinin Körfez ülkelerinin sanayileşmesini engellediği yönündeki savlar doğru değildir. Tam aksine, Körfez ülkeleri sahip oldukları petrol gelirleri sayesinde, petrol gelirine sahip olmayan Ortadoğu ülkelerinden daha fazla sanayileşmişlerdir. Bu noktada belki, batılı ülkelerin, enerji güvenliği gibi kaygılar nedeniyle bu ülkelerde stratejik sanayi ürünlerinin üretilmesini engelledikleri ileri sürülebilir ama bu tür iddialar da sadece spekülasyondan ibaret olacaktır. Çünkü yeni kalkınmakta olan Körfez ülkeleri silah, uçak, otomobil, hatta petrol gibi stratejik sanayi alanlarında yatırım yapmak için gerekli teknik bilgi ve beceriye henüz sahip değildiler.

Öte yandan, petrol ihracının artmasıyla yerel para birimlerinin değer kazanması sonucu petrol dışındaki ürünlerin ihracatı azalmıştır. Ayrıca, sermaye yönetimi konusunda fazla deneyimi olmayan ülkelerde petrol gelirlerinin ortaya çıkardığı rantıye/dağıtıcı ekonomi nedeniyle anı zenginleşmelerin sanayileşme üzerinde olumsuz etki yaptığı ileri sürülebilir. Daha da önemlisi, Piercarlo Padoan'ın da vurguladığı gibi, batılı ülkelerin finans kurumlarına yapılan yatırımlardan elde edilen garantili gelirler kısa dönemde tatmin edici kazanç elde etme peşinde olan Körfez ülkeleri yatırımcılarının riskli yatırımlardan uzak kalmalarına yol açmıştır.³²¹ Bu nedenle, gelişmiş ülkelerdeki verimlilik ölçülerine göre değerlendirildiğinde petrol sermayesinden yeterli verim alınmamıştır. Nitekim Arap ülkelerinin 1980–2000 yılları arasında sahip oldukları 2 trilyon dolarlık *gayrisafi 'sabit sermaye oluşumu'*ndan elde ettikleri gelir toplamı sadece 380 milyar dolardır.³²²

Petrol işletmelerinin kaynaklarının tümüyle devlet kontrolünde olması nedeniyle, sektörde çalışan işçilerin büyük bölümü son kertede devlet tarafından istihdam edilmiş olmaktadır. Petrol endüstrisini tümüyle kontrol eden ve gelirlerin nasıl ve nerede harcanacağına tek başına karar veren hükümetler ekonominin geri kalan bölümünü de rahatlıkla kontrol edebilir duruma gel-

320 Shihab Ghanem, 'Industrialization in the UAE', *Emirates Today*, no. 322, 8 (April 2000), s. 268.

321 Piercarlo Padoan, "The Political Economy of Regional Integration in the Middle East", Laura Guazzone, (Ed.), *The Middle East in Global Change* içinde (174–200), Macmillan: Basinstoke, 1997, s. 184.

322 Hinnebusch, s. 47.

mişlerdir. Petrol gelirlerini vatandaşlarının sadakatini satın almak için kullanan Körfez ülkeleri rantiyeci/dağıtıcı devlet (rentier/distributive state) olarak tanımlanmaktadır. Bununla Körfez ülkelerinin ekonomilerindeki en temel oyuncunun devlet olması ve yeterli petrol gelirlerine sahip olan bu ülkelerin bir yandan, eğitimden sağlığa pek çok alanda sosyal hizmet verme imkânına, diğer yandan ise askeri ve sivil alanda büyük çaplı devlet aygıtı inşa etme gücüne kavuşması kastedilmektedir.³²³

Körfez ülkeleri petrol gelirleri sayesinde hem çok sayıda personeli devlet memuru ya da işçisi olarak istihdam etme, hem de bürokrasi ve istihbarat servisleri aracılığıyla toplumu daha sıkı bir denetim altında tutma gücüne sahip olmuşlardır. Petrol gelirlerinin Körfez ülkelerine girişi ile birlikte geleneksel ekonomik faaliyetler ya tümüyle ortadan kalkmış, ya da önemsiz bir duruma gelmiştir. Devlet dışındaki ekonomik güç odaklarının ortadan kalkması, kabilelerden ya da işçilerden gelebilecek olan potansiyel muhalefeti ortadan kaldırmıştır. Sonuç olarak, petrol gelirleri Körfez ülkelerinde devlet yöneticilerinin güçlerini ve siyasi konumlarını daha önce benzeri görülmemiş bir düzeye getirmelerine imkân tanımıştır.

1973 petrol şokunun ardından Körfez ülkelerinin yeterli finansal kaynağa sahip olmaları ile birlikte, yönetici kesimler kendilerine yakın yeni bir işadamları sınıfı oluşturmuşlar, hatta bizzat hanedan üyeleri iş dünyasına girmişlerdir. Örneğin, Suudi Arabistan Hicaz ve Ahsa'da faaliyet gösteren mevcut işadamlarını ve ticari eliti dengelemek üzere, orta Arabistan'daki Necd kökenli ailelerin iş dünyasına girmelerini teşvik etmiş ve bunları güçlendirme yoluna gitmiştir.³²⁴

Hanedan üyelerine ait işletmelerin kamu denetimine açık olmaması, olayı farklı bir boyuta taşımaktadır. Üstelik bu yeni işadamları grubu Körfez bölgesine girmek isteyen yabancı yatırımcılar için danışmanlık hizmetleri vermişler, ya da yabancı yatırımcılarla bizzat ortaklıklar kurmuşlardır. Dahası, Hinnebusch'un da vurguladığı gibi, ithalât ve müteahhitlik hizmetlerine yönelik hükü-

323 Jill Crystal, **Oil and Politics in the Gulf: Rulers and Merchants in Kuwait and Qatar**, New York: Cambridge University Press, 1990, s. 6; Hazem Beblavi, "Income Measurement in Arab States", Hazem Beblavi ve Giacomo Luciani (Ed.), **The Rentier State** içinde (13-31), Roma: Institute Affari Internazionali, 1990, s. 20; Giacomo Luciani, "The Rentier State in the Arab World" Hazem Beblavi ve Giacomo Luciani (Ed.) **The Rentier State** içinde (43-64), Roma: Istituto Affari Internazionali, 1990, ss. 50-53.

324 Kiren Aziz Chaudhry, "The Price of Wealth: Business and State in Labor Remittance and Oil Economies", **International Organization**, Vol. 43 No 1, (Winter 1989), s. 133.

met harcamalarında görülen kayda değer artışlar Körfez ülkelerinde bankerler, hukuk büroları, petrol anlaşmalarına taşeronluk yapanlar, ithalât-ihracatçılar, batılı firmaların temsilcilerinden oluşan ve kar etmeleri ülkelerinin Batı ile ilişkilerinin iyi olmasına bağlı olan orta sınıfın/burjuvanın genişlemesine ve güçlenmesine neden olmuştur.³²⁵

Öte yandan, Amerikan müteahhitler hastane, su şebekeleri, petrokimya kompleksleri ve askeri üsler gibi pek çok alanda faaliyet göstermeye başlamışlardır.³²⁶ Körfez ülkelerindeki yabancı yatırımların kesin profilini çıkarmak oldukça güç ise de, bu durumun söz konusu ülkelerin dış politikalarını ne yönde etkilediğini tahmin etmek hiç de güç değildir. Körfez ülkeleri ile ilgili olarak dikkat çekici bir diğer durum ise, önemli bürokratik görevlere de yine hanedan üyelerinin ya da hanedanlara yakın olan ailelerin üyelerinin atanmakta oluşudur.³²⁷

Hükümetlerin ve hanedan üyelerinin petrol sermayesi sayesinde bu denli etkin bir ekonomik kontrol mekanizması kurmuş olmaları bir takım siyasi ve toplumsal sonuçlar doğurmaktadır. Körfez ülkelerinde siyasi elitin açık ya da örtülü izni olmaksızın iş dünyasına girme imkânı yoktur. Hükümetler, sahip oldukları ekonomik araçlar sayesinde, rejim için tehlikeli ya da sadakatsiz gördükleri kesimleri rahatlıkla cezalandırabilme ve tamamen saf dışı edebilme, sadakati tam olan kesimleri de ödüllendirme, hatta yeni sadık sosyal gruplar oluşturabilme gücüne sahiptirler. Bu nedenle, Körfez ülkelerinde siyasi muhalefet hareketlerine girişmek, çok büyük bedeller ödemeyi göze almak anlamına gelmektedir.

Körfez ülkelerinde istihdamın yarıdan fazlası, hatta Katar ve Birleşik Arap Emirlikleri'nde %75'i, devlet tarafından karşılanmaktadır. Üstelik gıda maddelerinden sağlık, ulaşım, iletişim gibi hizmetlere, hatta gübreye ve hayvan yemine kadar olan pek çok tüketim maddesi ya ciddi oranlarda sübvansede edilmekte, ya da tamamen ücretsiz olarak dağıtılmaktadır.³²⁸ Bu uygulamaların siyasi amacı ise, Körfez ülkelerindeki bolluğun yönetimler sayesinde gerçek-

325 Hinnebusch, s. 41.

326 Bk.: Anthony H. Cordesman, **The Gulf and Search for Strategic Stability**, Westview Press: CO, 1984, s. 380.

327 Cyrstal, **Oil and ...**, s. 6

328 Gause, **Oil Monarchies ...**, ss. 58-62; A. Reza, S. Islami ve Rostam Mehreban Kavoussi, **The Political Economy of Saudi Arabia**, Seattle: University of Washington Press, 1984, ss. 67-68.

leştiğini vurgulamak ve yönetimler ile ilgili meşruiyet algısını daha da güçlendirmektedir.

Ekonomik gücün devlet elinde yoğunlaşmaya başlaması Körfez ülkelerindeki işadamlarının siyasi özerkliklerini sınırlandırmıştır. 1950’li ve 1960’lı yıllarda faaliyetlerinde gözle görülür bir artış kaydedilen işçi sınıfının siyasi etkinlikleri ve etkileri de 1970’li yıllarda ciddi oranda zayıflamıştır.³²⁹ Petrol gelirlerinin artmaya başlaması ile birlikte Körfez ülkeleri vatandaşlarının büyük çoğunluğunun beyaz yakalı işçiler sınıfına geçmeleri ve yabancı işçi istihdamı Körfez ülkelerindeki işçi hareketlerinin zayıflamasına neden olmuştur.³³⁰ Daha önemli bir neden ise sivil toplum üzerindeki devlet baskısının artmasıdır.³³¹

Devletin sivil toplum üzerindeki baskısı farklı düzeylerde ortaya çıkmaktadır. Siyasi ve sosyal anlamda özgürlüklerin en geniş olduğu Körfez ülkeleri Kuveyt, Bahreyn ve Birleşik Arap Emirlikleri’nde bile devlet baskısı yoğun bir biçimde hissedilmektedir. Sonuçta Körfez ülkelerinde toplum ile yönetim arasında aracılık etmeleri beklenen sivil toplum örgütleri ya devlet tarafından asimile edilmiş ya da baskı altına alınmıştır. Körfez ülkelerinde siyasi parti, sendika ya da dernek kurmak yasaktır. Spor ve kültür kulüpleri bile devletin kontrolü altındadır ve birçok spor kulübünün başkanları hanedan üyesidir. Radyo ve televizyon tümüyle devlet kontrolündedir. Gazeteler ise ya devlete yakınlığı ile bilinen çevrelerin elindedir ya da devlet tarafından sıkı bir biçimde kontrol edilmektedir.³³² Tüm bu baskıların uygulanabilmesi için yönetimler gerekli gücü petrol gelirlerinden almışlardır. 1973 petrol şokundan önceki on yıllarda Körfez ülkelerinin halklarının büyük bir bölümü devlet ile bir kez bile yüz yüze gelmeksizin hayatlarını tamamlamaktaydılar. Petrol gelirleri sayesinde Körfez ülkelerinde yönetimler hayatın tüm alanlarını kontrol etmeye başlamışlardır.

329 Helen Lackner, **A House Built in the Sand: A Political Economy of Saudi Arabia**, London Ithaca Press, 1978, ss. 94-97.

330 1980 yılında Körfez ülkelerindeki işgücünün yaklaşık yüzde 70’i yabancılardan, bunların da yüzde 55’i Arap işçilerden oluşmaktaydı. Bk.: Hinnebusch, s. 46.

331 Daniel L. Byman and Jerrold D. Green, “The Enigma of Political Stability in the Persian Gulf Monarchies”, **Meria Journal**, Volume 3, No. 3 September 1999, <http://meria.idc.ac.il/journal/1999/issue3/jv3n3a3.html>, (05.04.2009).

332 S. Al Torki and D. P. Cole, **Arabian Oasis City: the Transformation of Unaizah**, Austin: University of Texas Press, 1989, ss. 112-113.

Sonuç olarak, petrol gelirlerinin artmasının ilk etkisi, görece düşük nüfusa³³³ sahip olan Körfez ülkelerinin hazinelerine uluslararası ekonomiden petrol aracılığıyla doğrudan gelir akışının sağlanması ve bu ülkelerin artık kendi toplumlarını vergilendirme zorunluluğundan kurtulmaları olmuştur.³³⁴ Petrol gelirlerine sahip olmayan ülkelerde de devletin ekonomik bakımdan toplumsal temellerden tümüyle bağımsızlaştığı durumlar olabilir, ancak bu geçici bir durumdur. Petrol ülkelerinin ekonomik özerklikleri ise anlık olağanüstü durumlara değil, yapısal olarak belirlenmiş ve devam etmekte olan süreçlere bağlıdır.³³⁵ Petrol gelirlerinin siyasi destek kazanma amacıyla kullanılması toplumsal refahı ve rejimin siyasi istikrarını petrolden elde edilen gelirlere bağımlı hale getirmekle kalmayıp elit tabaka ile toplum arasındaki ilişkiyi biçimlendirecek yeni araçlar gelişmesini engelleyebilmektedir.³³⁶ Sonuçta petrol ülkelerinde devlet ekonomik büyüme ile birlikte daha baskıcı bir niteliğe bürünebilmektedir.

~~H. KÖRFEZ ÜLKELERİNİN 1973-1991 ARASI DÖNEMDEKİ DIŞ POLİTİKALARININ GENEL SEYRİ~~

~~Körfez ülkelerinin dış politikaları coğrafi, tarihi, dini, kültürel, ekonomik, güvenlik ile ilgili ve siyasi bir takım olgulara ve ilkelere dayanmaktadır. Bu ülkelerin dış politikaları İslâm ve Arap milliyetçiliği gibi kimlik öğeleri yanında, zamanın uluslararası güç konfigürasyonu gibi reel ve petrol gelirlerinin istikrarlı bir şekilde maksimum düzeyde tutulması gibi ekonomik koşulların kesişim noktasında belirginlik kazanmıştır.~~

~~Körfez ülkeleri, söylem düzeyinde de olsa, dış politikalarında kendi aralarında ve komşuları ile iyi ilişkiler geliştirmeye, diğer ülkelerin içişlerine müdahale etmemeye, batılı ülkelerle olduğu kadar Arap ve İslâm ülkeleri ile de ilişkilerini geliştirmeye, uluslararası ve bölgesel örgütlere katılmaya ve olumlu katkı sağlamaya özen göstermişlerdir. Gelenekler, Arap milliyetçiliği, İslâmî yaklaşımlar, petrol gelirlerinin ekonomi ve politika üzerindeki etkileri, küresel konjonktür vb faktörlerin farklı düzeyde farklı etkiler göstermesi nedeniyle Körfez ülkelerinin dış politikaları alt bölgesel, bölgesel, Arap dünyası ile ilgili, İslâm dünyası ile ilgili ve küresel olmak üzere farklı düzlemlerde ayrı ayrı ele alınmalıdır.~~

~~333 Örneğin 1970'lerin başında Suudi Arabistan nüfusu 7 milyon civarındaydı. Bk. Claes, s. 221.~~

~~334 Claes, s. 118.~~

~~335 Cyrstal, *Oil and ...*, s. 161.~~

~~336 Agc., s. 269~~

